ERKIN A'ZAM NASRIDA QAHRAMON TAQDIRI VA DAVR ZIDDIYATLAR

Choriyev Zufarbek Erkin o'g'li
Magistr
zufarbekc@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22861113

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ishda Erkin A'zam nasrida qahramon taqdiri va davr ziddiyatlari muammosi tahlil qilinadi. Adibning "Shovqin", "Ta'ziya", "Pakananing oshiq ko'ngli", "Guli-guli", "Chapaklar va chalpaklar mamlakati", "Zabarjad", "Navoiyni o'qigan bolalar" kabi asarlari misolida qahramon ichki dunyosi bilan ijtimoiy-tarixiy voqelik o'rtasidagi ziddiyat, "ideal - voqelik" tafovuti, "aldangan avlod" taqdiri obrazlari tizimi hamda kulgi va fojia sintezidan iborat o'ziga xos badiiy uslub qiyosiy-tipologik va struktur-semiotik metodlar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: Erkin A'zam, qahramon taqdiri, davr ziddiyatlari, o'zbek nasri, "aldangan avlod", ideal va voqelik, ironik uslub, badiiy kontseptsiya, mustaqillik davri adabiyoti.

Mavzuning dolzarbligi. Erkin A'zam o'zbek nasrida inson va davr munosabatini, qahramon ruhiyatidagi ichki kurashni teran va o'ziga xos uslubda tasvirlagan yozuvchilardan biri sifatida ushbu jarayonda alohida o'rin tutadi. Uning "Shovqin", "Ta'ziya", "Pakananing oshiq ko'ngli", "Guli-guli", "Chapaklar va chalpaklar mamlakati", "Zabarjad", "Navoiyni o'qigan bolalar" kabi asarlarida sovet davrining so'nggi bosqichi hamda mustaqillik arafasidagi ijtimoiy-ma'naviy vaziyat qahramon taqdiri prizmasidan o'tkazib tasvirlangan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Erkin A'zam ijodi turli yillarda I. G'afurov, U. Normatov, N. Rahimjonov, A. Rasulov kabi adabiyotshunoslarning tadqiqot va maqolalarida o'rganilgan, "Erkin A'zam badiiy olami" nomli ilmiy maqolalar va suhbatlar to'plami nashr etilgan. So'nggi yillarda adib ijodi adabiyotshunoslik bilan bir qatorda tilshunoslik, kinoshunoslik va teatrshunoslik nuqtai nazaridan ham tadqiq qilinmoqda, uning "Zabarjad" kinoqissasidagi qahramon botinidagi evrilishlar, qissalaridagi xarakter va maishiy hayot tasviri kabi masalalarga bag'ishlangan ilmiy ishlar yuzaga kelgan. Shunga qaramay, yozuvchi nasrida qahramon taqdiri va davr ziddiyatlari muammosi alohida, yaxlit monografik tadqiqot predmeti sifatida hali to'liq o'rganilmagan, bu esa tanlangan mavzuning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi - Erkin A'zam nasrida qahramon taqdiri badiiy talqinining o'ziga xos xususiyatlarini, ushbu taqdirning davr ziddiyatlari bilan bog'liq holda shakllanish mexanizmlarini aniqlash va tizimli tahlil qilishdan iborat.

Ushbu maqsaddan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilandi:

- Erkin A'zam ijodiy faoliyati kechgan adabiy-tarixiy kontekstni, "oltmishinchi-sakson yillar avlodi" nasridagi o'rnini aniqlash;
- qahramon va davr muammosining nazariy-metodologik asoslarini yoritish;
- yozuvchi qissa va hikoyalarida "ideal - voqelik" ziddiyatining qahramon taqdiri orqali qanday badiiylashtirilganini tahlil qilish;
- adib uslubiga xos kulgi va fojia sintezining qahramon taqdirini ochishdagi funksiyasini ko'rsatib berish;

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

- olingan xulosalarni umumlashtirib, mustaqillik davri o'zbek nasrini o'rganish nuqtai nazaridan ilmiy-nazariy ahamiyatini belgilash.

Tadqiqot ob'ekti sifatida Erkin A'zamning "Shovqin", "Ta'ziya", "Pakananing oshiq ko'ngli", "Guli-guli", "Chapaklar va chalpaklar mamlakati", "Zabarjad", "Navoiyni o'qigan bolalar" asarlari, predmeti sifatida esa mazkur asarlardagi qahramon taqdirining badiiy talqini va uning davr ziddiyatlari bilan uzviy bog'liqligi olindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ishda qiyosiy-tipologik, tarixiy-genetik, struktur-semiotik va biografik tahlil metodlaridan, shuningdek, matnni yaqindan o'qish (close reading) tamoyilidan foydalanildi. Bu yondashuv qahramon obrazini nafaqat badiiy vosita, balki davr ruhini ifodalovchi ijtimoiy-psixologik model sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi.

Ilmiy yangiligi shundan iboratki, Erkin A'zam nasridagi qahramon taqdiri ilk bor davr ziddiyatlari bilan uzviy tizim sifatida, alohida tadqiqot predmeti darajasida tahlil qilinmoqda; adibning turli davrlarda yaratilgan asarlaridagi qahramonlar taqdiri qiyosiy tarzda o'rganilib, ularning umumiy badiiy-g'oyaviy negizi aniqlanmoqda.

Amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalaridan oliy ta'lim muassasalarida "O'zbek adabiyoti tarixi", "Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti" kabi fanlarni o'qitishda, shuningdek, Erkin A'zam ijodiga bag'ishlangan maxsus kurslar va monografik tadqiqotlarni tayyorlashda foydalanish mumkin.

Qahramon va davr muammosining nazariy-metodologik asoslari Adabiyotshunoslikda "qahramon" tushunchasi tarixiy taraqqiyot jarayonida turlicha talqin etilgan: mumtoz adabiyotda inson komil inson ideali sari intiluvchi, o'z nafsiga qarshi kurashuvchi shaxs sifatida talqin qilingan bo'lsa, sotsrealistik adabiyotda u ijtimoiy sinfiy kurash ishtirokchisi, jamiyat farovonligi yo'lidagi faol kurashchi sifatida gavdalantirilgan. Istiqlol davri o'zbek adabiyotshunosligida esa qahramon muammosiga yondashuv tubdan o'zgardi: endi diqqat markazida ijtimoiy funksiya emas, balki shaxsning ichki dunyosi, uning erkinlik va tanlov muammosi bilan yuzma-yuz kelishi turadi.Ushbu nazariy asosga tayangan holda, Erkin A'zam qahramonlarini "o'tish davri" shaxsi sifatida belgilash mumkin: ular eski davr mafkurasi bilan tarbiyalangan, biroq o'zgargan voqelikda o'z o'rnini, qadriyatlarini qayta izlashga majbur bo'lgan insonlardir. Adib qahramonlari taqdirida shaxsiy fojia bilan ijtimoiy-tarixiy fojia uyg'unlashib ketadi: qahramonning oilaviy, mahalliy muhitdagi kichik drammalari orqali butun bir davrning ma'naviy inqirozi, qadriyatlar tizimidagi yorilish aks etadi. Aynan shu jihat - "kichik odam" taqdiri orqali "katta davr" ziddiyatlarini ko'rsatish tamoyili - Erkin A'zam badiiy metodining o'zagini tashkil etadi.

"Ideal - voqelik" ziddiyati va "aldangan avlod" taqdiri obrazlari tizimida. Erkin A'zam qahramonlari taqdirining markazida, deyarli barcha asarlarida takrorlanuvchi asosiy ziddiyat - shaxs ko'nglidagi ideal bilan uni o'rab turgan real voqelik o'rtasidagi tafovutdir. Adabiyotshunoslikda bu holat "aldangan avlod taqdiri" tushunchasi bilan izohlanadi: qahramonlar yoshligida singdirilgan yorqin kelajak, adolat va baxt haqidagi tasavvurlar ular ulg'aygan sari puchga chiqadi, ammo qahramon bu haqiqatni to'liq anglagach ham o'tmishidan butunlay ajrala olmaydi. Masalan, "Shovqin" qissasidagi Mirzajalol bobo obrazida shaxs va mafkura, shaxsiy e'tiqod va rasmiy tuzum o'rtasidagi ichki kurash o'ziga xos tarzda ochib berilgan; "Ta'ziya"dagi Salim Qaror taqdirida esa qatag'on va totalitar tuzum qoldirgan ruhiy jarohatlar, avlodlar o'rtasidagi vijdon sinovi markaziy o'rin tutadi. "Pakananing oshiq ko'ngli" qissasida jismonan nuqsonli, ammo ma'naviy dunyosi teran qahramon obrazi orqali adib jamiyatdagi go'zallik va adolat haqidagi andozaviy tasavvurlarni sinovdan o'tkazadi: qahramonning fojiasi uning jismoniy nuqsonida emas, balki uni qabul qilishga tayyor bo'lmagan muhitning ziddiyatliligida namoyon bo'ladi. Shunga o'xshash tarzda, "Guli-guli" va

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

"Chapaklar va chalpaklar mamlakati" qissalarida ham inson tabiatiga xos illatlar - munofiqlik, mansabparastlik, ikkiyuzlamachilik - alohida qahramonlar taqdiri fonida ijtimoiy kasallik darajasiga ko'tarilgan holda tasvirlanadi. "Zabarjad" kinoqissasida esa qahramon (Zabarjad)ning bolalikdan kamolotga yetish jarayoni kompozitsion jihatdan uzuq-yuluq - monospektakl uslubida berilishi orqali shaxs taqdirining chiziqli emas, balki uzilishlar, tasodiflar va yo'qotishlar bilan to'qilgan ekanligi ta'kidlanadi, bu esa davr - jamiyat hayotidagi barqarorsizlikning badiiy proyeksiyasi sifatida talqin etilishi mumkin.

Kulgi va fojia sintezi: ironik uslub qahramon taqdirini ochish vositasi sifatida. Erkin A'zam nasrining o'ziga xos badiiy xususiyatlaridan biri - og'ir, fojiaviy mazmunni yumor va kinoya vositasida ifodalash mahoratidir. Adib qahramonlari taqdiridagi eng achinarli lahzalar ko'pincha kulgili vaziyatlar libosida beriladi, bu esa o'quvchida ikki qatlamli - yuzaki kulgi va chuqur ichki achinish - hissiy ta'sir uyg'otadi. Bunday uslub o'zbek mumtoz hazil-mutoyiba an'analari bilan zamonaviy psixologik nasr tamoyillarining uyg'unlashuvi natijasi bo'lib, u orqali adib davr keltirgan absurdlik, mantiqsizlik va ikkiyuzlamachilikni ochib beradi, ammo bu hech qachon qahramonga nisbatan mensimaslik yoki yengiltaklikka aylanmaydi - aksincha, kulgi orqali qahramonga nisbatan chuqur insoniy hamdardlik uyg'otiladi.

Shu tariqa, Erkin A'zam nasrida kulgi fojiani yumshatuvchi emas, balki uni yanada bo'rttiruvchi, o'quvchi ongida yanada chuqur muhrlovchi badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Qahramon taqdiridagi bunday ikki qutbning - kulgi va fojianing - uyg'unligi, aslida, davrning o'zi kechirgan ziddiyatli holatning - rasmiy optimizm bilan real turmush og'irligi o'rtasidagi tafovutning - badiiy ifodasidir. Adibning "Navoiyni o'qigan bolalar" hikoyasida esa qatag'on qurboni bo'lgan ziyoli olim taqdiri orqali ma'rifat va zulm, bilim va unutilish o'rtasidagi abadiy ziddiyat yoritilgan bo'lib, bu asar Erkin A'zam ijodida qahramon taqdirining tarixiy xotira bilan bog'liq yana bir muhim qirrasini ochib beradi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, Erkin A'zam nasrida qahramon taqdiri va davr ziddiyatlari mavzusi yozuvchi badiiy olamining o'zagini tashkil etadi. Adib o'z qahramonlarini yirik ijtimoiy-siyosiy voqealar markazida emas, balki kundalik, maishiy hayot chegarasida tasvirlash orqali davrning eng muhim ziddiyatlarini - ideal va voqelik, e'tiqod va haqiqat, shaxs va tuzum o'rtasidagi tafovutlarni - teran ochib beradi. Bunda "kichik odam" taqdiri orqali "katta davr"ni ko'rsatish tamoyili adib metodining yetakchi xususiyati sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erkin A'zam badiiy olami: Ilmiy maqolalar va suhbatlar to'plami. - T.: Turon zamin ziyo, 2014. - 304 b.
2. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. - T.: Ma'naviyat, 2000.
3. Rasulov A. Jasur qalam sohibi. Sharq yulduzi. - 2010. - № 5. - B. 73.
4. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. - T.: Akademnashr, 2013. - 406 b.
5. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. - T.: O'qituvchi, 2004.
6. Yoqubov I. Erkin A'zamning "Zabarjad" kinoqissasida qahramon botinidagi evrilishlar tasviri. O'zbekiston: til va madaniyat. - 2024. - № 2(2). - B. 66–76.
7. Raimkulova S. Symbolic Images of Erkin A'zam (Based on the story of Pakana's lover) // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. - Vol. 5. - 2022. - P. 63–65.
8. Erkin A'zam. Tanlangan asarlar. - T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.